

Снитко Іван
(м. Миколаїв)

БОРИСФЕН В САКРАЛЬНІЙ ІСТОРІЇ ОЛЬВІЙСЬКОГО ПОЛІСУ У VI-V СТ. ДО Н. Е.

Аналізується ефективність торгівельних шляхів поміж Понтом та Середземноморським басейном в VI-III ст до н.е.

Археологічний об'єкт на острові Березань, який нині ідентифікують як храм Афродіти, був зафіксований Березанською експедицією Інституту археології НАНУ під керівництвом В.В. Назарова та В.М. Отрешка, у 1996 р. і досліджувався в польові сезони 1996-1997 рр. [1, с. 37-38]. Але, початок розкопок території Березанського теменосу треба пов'язувати з розвідувальними роботами 1984 р., коли тут, у південно-східній частині острова, Березанською експедицією Інституту археології АН УРСР під керівництвом С. М. Мазараті, в одному з шурфів були знайдені залишки черепичної викладки кінця VI – початку V ст. до н.е. та вапняковий вівтар округлої підциліндричної форми [2, с. 265], аналогічний зафіксованому на другому теменосі Ольвії. Враховуючи матеріали з розкопок С. М. Мазараті та В.В. Назарова, А.В. Буйських відносить теменос на Березані до другого будівельного періоду (540/530 рр. до н.е.) [3, с. 21-39]. Храм Афродіти, з залишками стіни-огорожі, автори розкопок датували кінцем VI – початком V ст. до н.е. [4, с. 37-38]. Вочевидь, десь поблизу знаходився і храм Гермеса [5, с. 32]. Опосередкованим свідченням цьому є знахідка мармурової герми архаїчного часу, що походить з Березані [6, с.58-60]. Герми зазвичай встановлювались не тільки біля шляхів, на межах полів та земельних ділянок, в гімнасіях та палестрах. Їх встановлювали поперед житлових, та громадських будівель, входів до храмів [7, с.116]. До того ж і в Ольвії зафіксоване спільне святилище Гермеса і Афродіти [8, с. 117]. Тим не менше, наявність теменоса на Березані не є переконливим свідченням полісного статусу містечка Борисфен. Та й функціонувало святилище Афродіти у той час, коли Ольвія вже безперечно була центром полісу, а поселення на Березані адміністративно входило до його складу. До того ж і сама наявність храмів, святилищ та вівтарів за межами адміністративних центрів достатньо поширене явище для Стародавньої Еллади, в тому числі і для Ольвійської держави [9, с. 42-45].

Культові спорудження на Березані, найвірогідніше, мали не тільки внутрішньополісне призначення та суто місцевий характер. Березань була своєрідною морською брамою перед входом до Ольвійського полісу. Не викликає сумніву те, що моряки, торговці, паломники, які здійснювали феорії до священних місць, пов'язаних з культом Ахілла (Ахіллодром), Кібели, Гекати, Геракла (Гілея) та ін., не пропливали повз Борисфену на шляху до Ольвії та до місцевих святинь [10, с. 31]. Зупиняючись після небезпечних мандрівок по морю на невеликий відпочинок у гавані Борисфену, вони могли здійснювати офірування в місцевих храмах, приносячи до їх огорожі різноманітні коштовні подарунки у якості подяки богам за успішну подорож по Понту та за проведення подальших вдалих торгівельних справ на місцевих ринках.

Такі зупинки, з культовими відправленнями, повсякчас здійснювались мореплавцями на шляху кораблів з Середземномор'я та Егеїди в Кізіку у святилищі Кібели Діндімени. Згадаємо про те, що й мудрець Анахарсіс, під час свого повернення до Скіфії після довгих мандрів по Елладі, завітав до Кізіка, де прийняв участь у святах на честь Кібели, на яких дав обіцянку, у разі свого вдалого повернення, відправити культовий обряд на честь Матері богів на батьківщині [11, IV, 76]. Не виключено, що дата свята на честь богині співпала з часом звичайної якірної зупинки у гавані Кізіка торгового судна, на якому Анахарсіс повертався до рідних берегів і просвітлений мудрець не міг не скористатися таким зручним випадком віддати свою пошану Кібелі, разом з своїми супутниками та мешканцями міста.

При вході до Понту з Пропонтиди мореплавці та купці безперечно зупинялись біля відомого храму Зевса Урія, руїни якого знаходяться на східному березі Босфору. Зазначимо, що саме там, біля селища Анадолю-Кавак, серед руїн колись славетного святилища божества, що вважався покровителем мореплавців, у 1876 р. був знайдений відомий декрет Каноба [12, I², 24], виданий ольвіополітами близько 340-335 рр. до н.е. [13, с. 23-27], який інформував купців, що подорожували до берегів Борисфену, про умови місцевого грошового обігу та обміну. Найвірогідніше, з метою попереднього ознайомлення торговців та гостей полісу, ольвіополітами була встановлена копія документа [14, с.10], вірогідно, у місці обов'язкової та традиційної якірної зупинки у храму Зевса Урія.

Проходячи поздовж берегів Понту на шляху до Ольвії, мореплавці та торговці не могли не завітати до загальногрецького святилища Ахілла на Левке, де здійснювали офірування та приносили речові та грошові дари до огорожі храму. На священному острові Ахілла, що знаходився під сакральним патронатом ольвіополітів майже до римського часу, зафіксовані монети, географія яких охоплює усі більш менш значні поліси Понту та Середземномор'я [15, с. 108], від Великої Греції, Сіцилії і Леванту, до Егеїди, Балкан, Причорномор'я і Азії, майже до Месопотамії [16, с. 52-87].

Завершуючим пунктом на шляху до Ольвії був Борисфен з храмами Афродіти та Гермеса (?), де знов таки, окрім звичайного відпочинку, був і традиційний візит до місцевих храмів. Додамо, що нижньобузькі греки шанували Афродіту в кількох іпостасях (Εύφροια, Γλυκεία) та, перш за все, як Понтію (Ποντία) — покровительницю мореплавства [17, с. 21].

Таким чином, звичайний комерційний вояж до Надчорноморщини, перетворювався і в своєрідну сакральну місію. В той же час, купецькі зупинки у священних для еллінів придорожніх святинь, найвірогідніше, в окремих випадках, здійснювались, у тому числі, як скажімо, у Кізіку, в місцях посередницьких ринків та сприяли розвитку транзитної торгівлі поміж Понтом, Пропонтидою та Егейсько-Середземноморським басейном.

Література

1. Назаров В.В., Отешко В.М. Открытие теменоса Березанского поселения // Археологічні відкриття в Україні 1997-1998 рр. К., 1998. С. 37-38.
2. Мазарати С.Н. Исследования на о. Березань // АО. 1984. М., 1986. С. 265.
3. Буйских А.В. О греческой колонизации Северо-Западного Причерноморья (Новая модель?) // ВДИ. 2013. № 1. С. 21 – 39.

4. Назаров В.В., Отрешко В.М. Открытие теменоса Березанского поселения... С. 37-38.
5. Снитко І.О. Роль Борисфена в сакральній історії Ольвійського полісу за античної доби // БОРИСФЕНІКА II: пам'яті В.В. Крутілова (Археологічні дослідження острова Березань у контексті європейської історії). Матеріали міжнародної наукової конференції, 5-6 травня 2021 р. Миколаїв, 2021. С. 32.
6. Лагочева Н.М., Снитко И.А. Мраморное изваяние с о. Березань // Памятники древнего искусства Северо-Западного Причерноморья. К., 1986. С. 58 – 60.
7. Русяева А.С. Земледельческие культы Ольвии догетского времени. К., 1979. С.116.
8. Русяева А.С. Земледельческие культы Ольвии догетского времени... С.117.
9. Буйских С.Б. Греческие святилища Нижнего Побужья как сакрально-территориальный символ колонизации региона // БЧ. 8. Керчь, 2007. С. 42 – 45.
10. Снитко І.О. Роль Борисфена в сакральній історії Ольвійського полісу за античної доби... С. 31.
11. Herod., IV. 76.
12. IOSPE, I², 24.
13. Виноградов Ю.Г., Карышковский П.О. Ольвийский декрет Каноба о деньгах и стоимость драгоценных металлов на Понте в IV в. до н.э. // ВДИ. 1976. № 4.С. 23-27.
14. Карышковский П.О. Монеты Ольвии (очерк денежного обращения Северо-Западного Причерноморья в античную эпоху). К., 1988. С.10.
15. Охотников С.Б., Островерхов А.С. Святилище Ахилла на острове Левке (Змеином). К., 1993. С.108.
16. Абрамзон М.Г., Тункина И.В. Гости острова Левки (Античные монеты по неизданным рисункам Н.Н Мурзакевича) // ВДИ. 2018. 1, 78. С.52-87.
17. Русяева А.С. Земледельческие культы Ольвии догетского времени... С.21.

СКОРОЧЕННЯ:

АО	- Археологические открытия
БЧ	- Боспорские чтения
ВДИ	- Вестник древней истории
IOSPE	- Latyshev V. 1916. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini Graecae et Latinae. Petropoli